

A befogadás útjai

Az elmúlt években a magyar irodalomtudomány jelentős lépéseket tett, hogy behozza elméleti téren kialakult elmaradásait. Kulcsár-Szabó Zoltán új könyve is eme törekvés részese, hiszen olyan tanulmányok gyűjteményéről van szó, melyek magas szintű elméleti iskolázottságról és az ismeretek szellemes alkalmazásáról tesznek tanúbizonyságot. A szerző az irodalomoktatás számára is fontos „tanulságokat” fogalmaz meg.

Az elmúlt évtizedek egyik legnagyobb hatású irodalomtudósa, Paul de Man, híressé vált Jauss-kritikájában (1) a Poetik und Hermeneutik csoport elnevezése kapcsán hívja fel a figyelmet a poétika és a hermenutika problematikus viszonyára. A poétika metalingvisztikai jellegű, leíró tudományág, míg a hermenutika nem nyelvészeti, hanem inkább teológiai dimenzióval rendelkezik, és a jelentés meghatározására irányul – írja. De Man elképzelhetőnek tartja a két tevékenység összeegyeztetését, azonban a megkülönböztetést mindvégig fenntartja, és mikor tanulmánya végén Baudelaire „Spleen II” című versének retorikai olvasatát állítja szembe a Jauss-féle hermeneutikai interpretációval, akkor válik nyilvánvalóvá, hogy a szerző hermeneutika és poétika ellentétében lényegében a recepcióesztétika és a dekonstruktivizmus eltérő kérdésirányára hívta fel a figyelmet, ezzel egyben rávilágítva saját előfeltevéseire is.

A de Man által jelzett feszültséghez hasonlóan vélünk felfedezni Kulcsár-Szabó új kötetének címében, hiszen a hagyomány a hermenutika egyik alapfogalma, a kontextus pedig a posztstrukturalista irodalomelméletekben bír jelentős szereppel. Mind a nemzetközi, mind a hazai irodalomtudományon belül ez a két iskola rendelkezik napjainkban is a legerősebb pozíciókkal, és az, hogy tárgyalandó könyvünk címében e kettőséget tapasztalhatjuk, azt jelzi, hogy Kulcsár-Szabó Zoltán tanulmányai mindkét irányzatból profitálnak, szélesebb horizontot nyitva ezáltal az irodalomértés módozataira.

Ez természetesen nem jelent problémamentes szimbiózist, hiszen a két iskola kérdésirányai (természetesen) jelentősen eltérnek egymástól, így összeegyeztetésük sem lehet automatikus. Mindezt kitűnően mutatja a kötetnyitó, és egyben leghosszabb tanulmány is, melyben a szerző az intertextuális jelenségek problémakörével foglalkozik. Az intertextualitás fogalmát Bahtyin alapján Kristeva dolgozta ki 1967-ben, és a posztstrukturalista irányzatok egyik alapvető kutatási területévé vált, ezenkívül pedig a posztmodern irodalom egyik meghatározó jegyév. Kulcsár-Szabó szövege a történetiség problémája felől közelít a kérdéshez, hiszen bár a jelenséggel az elmúlt harminc év során kezdtek el foglalkozni, az ennél jóval régebbi, mondhatnánk egy idős magával az irodalommal. A tanulmány szerint az intertextualitásnak több, időtől függő megjelenési formája volt már a modernizmus előtt is, a legutóbbi „paradigmaváltás” pedig a posztmodern irodalomhoz köthető. Ez valószínűleg némileg magyarázatot nyújt a hatvanas években a szövegköziség irányában támadt érdeklődésre is, hiszen az maga is eme váltáshoz köthető.

A történeti megközelítés egyben azt is jelenti, hogy a szerző szükségszerűen ki kell, hogy lépjen a posztstrukturalizmus keretei közül, mintegy rávilágítva a rendszer „vakfoltjaira”. A tanulmány a posztstrukturalista teóriákat hermeneutikai horizontból olvasa: „A szöveg tehát materiális adottságában pusztán csak olyan virtualitás, ami kizárólag a szubjektumban találja meg aktualitását.” Éppen itt válik hermeneutikailag értelmezhetlenné a posztstrukturalista szövegfelfogás „szövegüniverzumának” elvileg minden szöveg között kapcsolatot létesíteni képes generativitása. Az olvasótól „elválasztott”, s így „üres helyeitől” is megfosztott „általános szöveg” éppenhogy nem válhat tárgyává

semmifajta leírásnak, hanem mintegy a jelek „idealizálásaként” csak a jelhordozókat teheti meg a szövegek közötti kapcsolatok vizsgálati tárgyává, amiből viszont már nem szövegek vizsgálata következik. ... Másrészt a kölcsönhatásból fakadóan a recepcióesztétikai modell is megváltozik, hiszen az eredendően nem foglalta magában az intertextualitást, azonban ezt a felfogást a szöveg azzal szembesíti, hogy maga a hagyomány sem más, mint szövegek sora, tehát szintén is inter- vagy kontextus.

A nyitó szöveg, mint ahogy láthattuk, elsősorban elméleti jellegű, azonban a tanulmányok többsége interpretáció. Általánosságban mindjükről elmondhatjuk, hogy a magas fokú elméleti háttérrel szellemesen alkalmazkodik a gyakorlatban és az idézett elméleti szövegek hozzájárulnak az értelmezések „erősebbé” tételéhez. A már tárgyalt elméleti szövegek ismeretén kívül a tanulmányok az adott téma (avagy szerző) recepciójának mélyreható ismeretéről is tanúskodnak és képesek is párbeszédet folytatni eme recepcióval.

A modern magyar líra kánonja az elmúlt évek során változásnak indult; a kiindulópontként, így kánonalapítóként kezelt Ady-életmű maga is újraértelmezések tárgyává vált, és a késő modern kánonon belül is hangsúlyváltozásokat figyelhetünk meg. A magyar irodalmi életben hosszú időn át József Attila lírája volt egyeduralgoló, a késő modernség egy másik útját képviselő Szabó Lőrinc nagyon kevés figyelmet kapott. (2) Ez a

Így válik újraolvashatóvá a kötet címe is: a hagyományt magát is fel lehet fogni egyfajta kontextusként, hiszen más szövegekre nyit horizontot. A történeti áttekintés egyébként, mint ahogy a szerző is hangsúlyozza, vázlatos jellegű; valószínűleg érdemes lenne egy átfogóbb jellegű vizsgálatot szentelni ennek az izgalmas témának.

helyzet azonban változni látszik, a Szabó Lőrinc-életmű iránti megélt érdeklődés jele a Szabó Lőrinc-Újraolvasó kötet (melyben szerzőnk szintén képviselteti magát), illetve Kulcsár-Szabó eme kötetében található tanulmánya.

A szöveg első része kísérletet tesz a tárgyalt szövegtörzset elhelyezésére az irodalmi hagyományon belül, az egyes irányzatokat a nyelvről vallott felfogásuk szerint differenciálva. Sok panaszunk nem lehet eme felosztással kapcsolatban, problémát talán csak Kosztolányi kissé egyszerűsítő besorolása okozhat. („Az önfeltárló szereplő és a vallomásos, gyakran deklaratív beszédmód döntő érvényesülése az (ön)kifejezés.

...Ez jellemző az „Esti Kornél éneke” Kosztolányijára is, az ő lírájában különösen szembevetendő az a nyelvészlelet, amely az esztétizmus sajátja: a szavak önmagukban rejlő szépsége, esztétikai minősége a költő által meghatározható, és így a poétikai »szótárból« bármikor előhívható, a hozzájuk normatív módon kapcsolódó hatásértékkel együtt (ugyanakkor itt meg kell jegyeznünk azt is, hogy Kosztolányi nyelvvel foglalkozó írásaiból lényegesen differenciáltabb kép rajzolódik ki.) Nos, ez a Kosztolányit minden gond nélkül a klasszikus modernség diszkurzusába helyező felosztás számunkra némileg problematikusnak tűnik, hiszen a Számadás kötet versei („Halotti beszéd”, „Ének a semmiről”, stb.) már messze távolodnak az Ady által kijelölt magyar klasszikus modernség kereteitől és könnyen lehet, hogy Szabó Lőrinc és József Attila mellett a későmodern líra egy harmadik útját képviselik. Kulcsár-Szabó érvelését egyébként az általa említett Kosztolányi-vers és az Ady ars poeticájaként tekinthető „Hunn, új legenda” összeolvasásával is meg lehet támadni, hiszen az Ady vers talán leg-többet idézett sora („Én voltam Úr, a vers csak cifra szolga...”) által felvázolt statikus viszony, mely pontosan jelzi a vers, illetve a nyelv eszközként való felfogását, a Kosztolányi-szövegben a következő módon köszön vissza: „... királyi ösztönöddel / ismersz e még felettest?” Az állítás kérdéssé alakul Kosztolányinál, melyet ráadásul olvashatunk költői, avagy már eleve eldöntött kérdésként is. Másrészt az „Esti Kornél éneké”-ben a vers a tematika

alapján is bizonyos mértékben függetlenedik a költőtől, szemben az Ady-vers kötöttségével: „Hulltommal hullni: ez a szolga dolga, / Ha a Nagyúr sírja szolgálkat követel.” Itt pontosan az az Adyra, illetve a klasszikus modernségre jellemző probléma-mentes kapcsolat kérdőjeleződik meg (hiszen a vers és így a nyelv függetlenedik „gazdájától”), mely alapján a szerző Kosztolányit ebbe a diszkurzusba helyezi.

Az első részben nyújtott irodalomtörténeti elhelyezésnél érdekesebb és fontosabb a tanulmány második részét alkotó konkrét értelmezés, melyben a szövegtől való olvasás nagyszerű példájával találkozhatunk. A szöveg szintjén haladó olvasás többnyire megelőzi az előfeltevéseket, így a legtöbb esetben képes elkerülni a saját előfeltevések túlzott érvényesítése által alkotott „vakság” csapdáját és ilyen módon képes hiteles módon alátámasztani az első részben vázolt poétikai szituáltságot.

A szövegértelmezések közül komolyabb ellenvetéseink talán csak a „Halotti Beszéd” dekonstruálásával kapcsolatban lehetnek. A szöveg kísérletet tesz a történelmi dokumentumként kezelt „Halotti Beszéd” hermeneutikai dialógusba vonására, és ez mindenképpen dicséretes; azonban maga a dekonstrukció folyamata erősen problematikus. A többi tanulmány érvelését erősítő gyakori hivatkozások itt ezzel éppen ellentétes hatást fejtenek ki és tovább gyengítik a szöveg amúgy is igencsak kétséges integritását. Az olvasó dolgát tovább nehezítik a rendkívül jelentős stilisztikai hiányosságok, melyek sokszor szinte magát az értelmezést is lehetetlenné teszik; itt elsősorban az idézőjelek mértéktelen és sok helyen érthetetlen használatáról van szó. Ez több szövegben is visszaköszön, azonban leginkább e tanulmány esetében zavaró és sokszor azt a benyomást kelti, hogy a szerző fogalmazási nehézségekkel küszködött és egyes idézőjeles kifejezéseket csupán jobb híján használt. Találkozhatunk olyan erőltetett szójárással is itt (dimenziókat, illetve de-manziókat), melyből többel igen pozitív módon nem szerencsélte minket a szerző. Mindez azért is különös, mert az irodalmi kompetencia magas fokú nyelvi kompetenciát feltételez, és értelmezései alapján Kulcsár-Szabó magas fokú irodalmi kompetenciával rendelkezik.

A záró tanulmány hasonlóan a kötetnyitóhoz egy elméleti kérdést jár körbe példás alaposítással: a kánonok és a kanonizáció problémáját. Az elmúlt 15-20 év irodalomtudományában ez a kérdés fontos szerepet kapott (gondoljunk *Stanley Fish* munkásságára, illetve *Harold Bloom* áttekintő jellegű könyvére, a „Western Canon”-ra) és a magyar irodalmi életben is központi szerephez került. Legújabb kötetének több mint egyharmadát szenteli *Kálmán C. György* a kánonok problémájának (3), *Szegedy-Maszácz Mihály* pedig egy egész könyvben foglalkozik ezzel a kérdéssel. (4) Kánonok, hasonlóan az intertextualitás jelenségéhez, az általunk belátható múltban mindig is voltak, és a mostani vizsgálatok, melyek létmódjukra kérdeznak rá, sőt néhány esetben még létüket is megkérdőjelezzik (például *Fish*), arra engednek következtetni, hogy a kánonok esetében is hasonló változás történhet, mint az intertextualitás funkciója és megjelenése terén. A posztmodern korra jellemző „diszkurzus-túltermelés” megnehezíti, illetve megváltoztatja a kánonok hagyományos ritkító, válogató szerepét és így létmódjukat változtatja meg. Talán erre is utalt *Martin Heidegger*, mikor ezt mondta: „Az írás lényegénél fogva a kézírásból származik. (...) Amikor tehát az írást elválasztják lényegi eredetétől, azaz a kéztől és amikor elterjed a gépírás, az embernek a léthez fűződő viszonya változik meg”. (5) Mindenestre jelenlegi horizontunkból úgy fest, így vagy úgy, de kánonok valamilyen formában mindig is lesznek, hiszen az értelmezés alapfeltételeit adják azzal, hogy a mindenkori elvárás-horizontot nagymértékben konstruálják.

Kulcsár-Szabó a kánonok több aspektusát is megkülönbözteti és kísérletet tesz a szociológia és az esztétika közös nevezőre hozására, hiszen a kánonok megközelíthetők mind a foucault-i diszkurzuselmélet, mind a jauss-i esztétikai elvárás-horizont felől. A szöveg számot vet az irodalmi kánonok történeti beágyazottságával is és a kánonok funkciójának változásával is. A tanulmány második fele a minden magyar kánonok alapját, a *Toldy*

és *Bajza* neve által fémjelzett első nemzeti kánon kialakulását követi nyomon. Itt volta-képpen két kánon kialakulásáról van szó, ezt *Zrínyi* és *Gyöngyösi* példája demonstrálja. A folyamat kétosztatú, hiszen az esztétikai érték mellett fontos szerep jut a nevelő jellegnek is, mint ahogy azt *Kölcsey* „Vanitatum Vanitas”-a kapcsán láthatjuk. Ezen kérdésirányok felől történik meg a kánonképzés narratívájának rekonstruálása és annak a folyamatnak a követése, ahogy a nemzeti kánon halott kánonná válva lényegében felszámolja önmagát. Kulcsár-Szabó észrevételei az irodalomoktatás számára is megszívlelendők: „Ez a folyamat oda vezetett, hogy – például a nevelés terén – az automatizálódott »rutininterpretációk« (merev kánon!) mintegy elidegenítették a közönséget a kanonizált korpusztól (ennek szimptomája például a fiatalság gyakori »berzenkedése« Petőfivel szemben), s így a kánon lassan »elnémult« (már nem tudja »megszólítani« az olvasókat), a zárt kánon így »halott« kánonná válva felszámolja önmagát, aminek az lehet az oka, hogy – az ideologikus kényszerűségek miatt – nem juthatott nyilvánosságra a »másság kánonja«.”

Az ily módon halott szövegek képtelenné válnak funkciójuk ellátására és a merev, elavult előfeltevésekkel operáló oktatási rendszer éppen irodalmi mivoltukat kérdőjelezi meg, hiszen nem jöhet létre termékeny hermeneutikai párbeszéd olvasó és mű között. A jelenlegi oktatási modell így éppen azon a téren vall kudarcot, mely a legfontosabb: képtelen az irodalomértés kialakítására.

Ahhoz, hogy az irodalomértés feltételeit újrateremtjük, folyamatosan szemléleti váltásra, termékeny újraértelmezésekre, így több, Kulcsár-Szabó Zoltán kötetéhez hasonló színvonalas munkára lenne szükség.

KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *Hagyomány és kontextus*.
 Universitas Kiadó, Bp. 1998.

Jegyzet

- (1) Magyarul megjelent: JAUSS, Hans, Robert: *Recepcióelmélet, esztétikai tapasztalat, irodalmi hermeneutika* (szerk.: Kulcsár-Szabó Zoltán). Osiris Kiadó, Bp. 1997.
- (2) vö.: KULCSÁR SZABÓ Ernő (társszerző: KATONA Gergely): *Az új lírai beszéd a válaszok horizontváltásában*. In: uő.: *Az új kritika dilemmái*. Balassi Kiadó, Bp. 1994, 135. old.
- (3) KÁLMÁN C. György: *Te rongyos (elm)élet!* Balassi Kiadó, Bp. 1998, 97-225. old.
- (4) SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Irodalmi kánonok*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998.
- (5) idézi: SZEGEDY-MASZÁK Mihály: i.m. 35. old.

Stemler Miklós

Írás, olvasás, irodalom

Szirák Péter azon fiatal irodalomtudósok közé tartozik, akik a kilencvenes évek kritikai diszkurzusában szakmailag mélyen megalapozott értekező nyelv(ek) és értelmező módszer(ek) működtetésével teremtették meg a szakszerű irodalomértés „alkalmait”.

Az – irodalmilag lényegében az eltelt három évtizedre értett – „hosszú nyolcvanas évek” próza- és prózarecepció-története iránt érdeklődő olvasó (akár laikus, akár szakmabeli) fontos kézikönyvhöz jut hozzá *Szirák Péter* harmadik önálló kötetével. A „Folytonosság és változás” tizenhárom kortárs magyar prózaíró írásművészetének